

Зоран Јеротијевић

Факултет за пословно-индустријски менаџмент,

Универзитет Унион Никола Тесла, Београд – Србија

Међународни центар за православне студије, Ниш - Србија

e-mail: zoranjerotijevic@gmail.com

**ПРОБЛЕМ КОНКОРДАТА ИЗМЕЂУ ВАТИКАНА
И КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1937. ГОДИНЕ**

Апстракт: Краљевина Србија је склопила конкордат са Ватиканом 1914. године. У то време на територији Краљевине Србије живело је нешто мање од 30.000 католика. После стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у њој је живело преко 4.000.000 католика, па се наметнула потреба за новим конкордатом. Промењене међународне околности су утицале и на агресивније понашање Свете столице. Преговори су трајали више година уз много осцилација и нетолерантности пре свега од стране представника Ватикана. Са друге стране, ни најзначајнији чиниоци у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевини Југославији) нису хтели да прихвате давање повлашћеног положаја католичкој цркви. Међу њима најзначајнији чинилац је била Српска православна црква.

Кључне речи: конкордат, Краљевина Југославија, Ватикан, Српска православна црква.

Са настанком независне српске државе у новом веку наметнуло се и једно од темељних питања постојања независне државе – успостављање дипломатских односа са другим субјектима у међународној заједници. У том контексту је био веома битан однос са Аустроугарском и Светом столицом (Ватиканом). Аустроугарска је вековима била један од главних стубова католицизма и њени планови су били (у периоду крајем 19. и почетком 20. века) да заједно са Ватиканом и папом Пијем X врши притисак на Србију ради остварења својих империјалних интереса на Балкану. Због тога је српска влада настојала да дипломатским путем „заобиђе“ Аустроугарску и склопи споразум са Ватиканом који не би давао Аустроугарској никакав повлашћен положај (да има право протектората над католицима у Србији)¹.

У периоду после балканских ратова српска влада је интензивирала преговоре са Светом столицом. Делатат Србије за преговоре био је Лујо Бакотић, Србин католик из Шибеника, један од најзначајнијих заступника српског народа у Далмацији². Конкордат је потписан 24. јуна 1914. године. У има краља Петра I конкордат је потписао Миленко Веснић. У ратним условима Србија је донела закон о конкордату између Србије и Свете столице у Риму 24. августа 1914. године³.

1 Јеротијевић 2014, 2.

2 Јеротијевић 2014, 6.

3 Закон о конкордату између Србије и Свете столице 1921, 3.

Први светски рат и огромне промене како граница тако и власти у појединим државама наметнули су нове преговоре око конкордата. Промене граница условиле су и промене у организацији католичке цркве (формирале су нове црквене провинције или дељене старе)⁴. У периоду између два светска рата на челу католичке цркве налазио се папа Пије XI (1922–1939). У овом периоду је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина Југославија) сматрана објектом мисионарства. Носиоци католичке пропаганде у Југославији (они који су обављали мисионарски рад) били су углавном усташке оријентације (Степинац, Драганић, Сакач, Камбер, Лацковић, Берковић)⁵. Посебно треба нагласити да је у преговорима између Краљевине Србије и Ватикана уочи Првог светског рата изостављено да Србија буде мисионарска земља, што је имало значаја у томе да се Србија и њено католичко становништво изузима из надлежности конгрегације за пропаганду вере у Ватикан⁶. Ово значи да би била успостављена црквена структура у земљи (Србији) која не би била под патронатом наведене конгрегације.

Први значајни контакти између представника државне власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и представника Свете столице учињени су у Риму приликом потписивања „римских споразума“ између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Италије 1924. године. Ови споразуми су регулисали разграничење између две државе. Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца представљали су Никола Пашић и Момчило Нинчић, који су посетили и папу Пија XI. Приликом ове посете договорено је да се спорна питања уреде, па је у том циљу следеће године у Ватикан дошла специјална делегација из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца која је започела преговоре са папском куријом у вези закључења конкордата⁷.

Преговоре који су се водили поводом закључивања конкордата карактерисале су многе трзавице. Спорови су настајали око питања накнаде штете за црквена имања, око питања непријатељског држања католичког свештеника према верницима других цркава, око питања која је односе на верску наставу у школама, о административним и другим питањима⁸. Папа Пије XI је такође био непријатељски расположен према јужнословенском народу у италијанским областима и истовремено веома покровитељски расположен према усташкој организацији која се несметано развијала код окриљем католичке цркве.

Заостравање односа између Ватикана и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца дошло је због спора око завода Светог Јеронима. Ова стара католичка установа настала још у 13. веку стотинама година је представљала верско-културну институцију јужних Словена – католика. Значајан утицај у овој установи имали су Срби католици. Крајем XIX и почетком XX века дошло је до покушаја да се овај завод прогласи искључиво хрватским. Због тога је протествовала и Црна Гора почетком XX века (Црна Гора је склопила конкордат са Светом столицом 1896. године и католички црквени великодостојник у Црној Гори звао се бискуп (примас) српски). Треба посебно нагласити да су Срби католици играли важну улогу у финансирању ове институције. Не треба заборавити да је Лујо Бакотић, Србин католик и адвокат из Шибеника, био постављен за делегата за преговоре о

4 Жутић 1994, 61.

5 Симић 1990, 9.

6 Јеротијевић 2014, 2.

7 Симић 1990, 10.

8 Симић 1990, 10.

конкордату у Риму крајем 1913. године⁹. Лујо Бакотић је био и посланик Српске странке у Далматинској скупштини. Посебно треба истаћи да се највећи број Дубровчана крајем XIX века осећао Србима (без обзира на већинску католичку веру), тако да асимилација у корист Хрвата још није била у највећем делу спроведена.

Период непосредно после Првог светског рата карактеришу преговори о разграничењу и мањинским питањима. Уговором у Рапалу 1920. године и римским споразумима, који су разоткривени 27. јануара 1924. године, окончан је један период интензивног рада дипломатије обеју земаља. Резултат ових преговора је и успостављање ингеренције Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца под Заводом Светог Јеронима. Посебно треба нагласити да је од стране Бенита Мусолинија потписана званична изјава којом се завод Светог Јеронима признаје као страни завод у корист католика Југословена, а црква Светог Јеронима као национална југословенска црква¹⁰. На овај начин су знатно побољшани југословенско-италијански односи, који су због нерешених граничних питања били веома „затегнути“ после завршетка Првог светског рата.

За разлику од италијанске државе, Ватикан је поступио крајње насилно. Дошло је до отимања завода и смењивања службеника које је поставила Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Радило се по до тада незабележеном поступку према једној држави. Уследио је протест владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца преко посланика у Ватикану, Смодлаке. Истовремено је у земљи дошло до великог незадовољства према Ватикану. Многи посланици су тражили оштар дипломатски одговор Ватикану. Када је посланик Смодлака дошао у Београд ради подношења извештаја о ситуацији у Ватикану, за отправника послова при том посланству постављен је Милан Јовановић, саветник у посланству у Риму. Јовановић је послао кардиналу Гасперију, секретару Свете столице о свом именовању, али у Ватикану нису хтели да приме ово писмо. Када је Милан Јовановић дошао у Ватикан лично, није примљен у канцеларију секретара¹¹. Овакав поступак Ватикана схваћен је у Београду као прекид дипломатских односа са Светом столицом. Треба посебно напоменути да је у време ове кризе односа између Свете столице и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца више католичко свештенство подржало Свету Столицу и понело се, слободно се може рећи, антидржавно и издајнички. Наша влада је због поступка према нашем дипломати уложила овакав протест ватиканском посланству (нунцијатури) у Београду. Истовремено, широм земље су се ширили протести против оваквог понашања Ватикана.

После свих ових дешавања Ватикан се извинио у вези пријема Милана Јовановића. После тога је за посланика у Ватикану именован Јеврем Симић. Питање завода Светог Јеронима и даље је било спорно, јер су представници Свете столице одбијали сваки договор. Пошто је наша страна инсистирала на правима према заводу Светог Јеронима, представници Свете столице су предлагали да се ово питање реши заједно са преговорима о конкордату. Посланик Симић је сматрао да преговори о конкордату могу да започну тек онда када се реши спор око Светог Јеронима. Спор је трајао 3 године и решен је тако што је Света столица половином 1929. године предала Завод ректору кога предлаже влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца¹².

9 Јеротијевић 2014, 6.

10 Симић 1990, 12.

11 Симић 1990, 13.

12 Симић 1990, 13.

Питање конкордата као што се види било је веома сложено због непринципијелног става Свете столице, као и жеље Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца да буде равноправан преговарач. Одмах после формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца наметнуло се питање уређења односа са Ватиканом. Главни разлог је био стварање државе са значајним бројем католика из области бивше Аустроугарске (Словенаца, Хрвата, Срба католика и неких мањина). У претходном излагању је изнето оно што се дешавало у односима наше државе и Свете столице двадесетих година прошлог века. Треба још напоменути да је 1922. године формирана комисија за израду нацрта конкордата¹³. Неки чланови комисије сматрали су да нови конкордат буде сличан ономе из 1914. године који су потписали Краљевина Србија и Ватикан. Нацрт конкордата, који је направила комисија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, после достављања ватиканској делегацији изазвао је доста примедби у којима су изнете многе замерке и црквено-политички услови. Овим примедбама и предлозима, ватиканска делегација је директно покушала да наруши државни суверенитет Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и да добије повлашћени положај католичке цркве у односу на друге верске заједнице. Ватикан је тражио искључиво надлежност у обнављању верских служби, као и да се држава не меша у рад црквених имања и прихода са истих. Тражено је да се верска настава изводи искључиво под патронатом католичке цркве и да се деца из мешовитих бракова васпитавају у католичком духу¹⁴. Због великог разилажења у ставовима комисије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Ватикана, решавање питања конкордата је за извесно време одложено. Разлог за агресиван однос Римокатоличке цркве према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца био је и лоша позиција ове цркве после формирања нових држава по завршетку Првог светског рата. Тада се значајан део католичког становништва нарочито у Чехословачкој, Румунији, али и другим државама, одвојио од матичне католичке цркве и пришао Старокатоличкој цркви и другим конфесијама¹⁵.

Треба напоменути да су питање конкордата искористиле и неке екстремне политичке групе. То се, пре свега, односи на пронацистички усташки покрет који је преко својих присталица из редова католичког клера хтео да промовише своје идеје (које су се у овом случају једним делом и поклапале са ставовима званичних представника Ватикана).

После великих промена у држави у периоду 1929–1931. године долази до нових покушаја да се постигне договор око конкордата. У томе је важну улогу имала влада Богољуба Јевтића. Пошто је 1929. године формирано 9 бановина, створене су и административне целине са доминацијом једне конфесије у свакој (напомињем да је приморска бановина имала католичку већину, али да су у укупном броју Срби достигали скоро половину становништва, Срби католици и православци заједно), 6 бановина је имало православну већину, а 3 католичку.

Нацрт конкордата, који је дело већ поменуте владе Богољуба Јевтића, дошао је у време великог комешања у Европи, уздизање Хитлерове Немачке и преиспитивање положаја победника у Првом светском рату. У Краљевини Југославији (посебно у српским крајевима), овај нацрт је изазвао бурне реакције. Посебно је опозиција била критички настројена према овом нацрту¹⁶. Примедбе су се

13 Симић 1990, 13.

14 Надовеза 2014, 228–229.

15 Жутић 1994, 389–390.

16 Надовеза 2014, 230.

посебно односиле на регулисање бројних односа, црквених прихода, такси, аграрну реформу итд. Истицано је и то да је конкордат потписало релативно мало земаља, свега 12 од тада 66 независних држава. Опозиција је изнела примедбе на поједине чланове нацрта, јер су они супротни законима Краљевине Југославије. Тако на пример, у члану 8 се католичким свештеницима забрањује да припадају политичким странкама, а у члану 7 се каже да католички свештеници нису у обавези да дају државним органима информације до којих дођу током своје верске службе¹⁷. На овај начин се, како је опозиција сматрала, крњи државни суверенитет. Примедбе су давале и поједина свештена лица Српске православне цркве (епископ Платон се пита да ли конкордат који потписује наша земља мора да обухвати све погодности из других конкордата, које се дају католичкој цркви)¹⁸. Опозиција је имала велике примедбе на чланове од 16 до 23 који регулишу економске односе католичке цркве у Краљевини Југославији, јер је сматрала да су мимо прописа наше државе. То се посебно односи на питање враћања земље католичкој цркви због аграрне реформе.

Проблеми који су се појавили због неусклађености нацрта конкордата изазвали су и значајне реакције у Скупштини. Неки посланици су истицали да наша држава, која је у претходним ратовима дала велике жртве, не треба да свој суверенитет дели са Римом¹⁹. Спорно је такође било и школовање католичких свештеника (члан 24 до члана 28 нацрта конкордата), јер оно није усаглашено са просветном политиком наше државе. Члан 32 регулисао је брачне односе и фаворизовао је католичку цркву на рачун других конфесија. Овај члан је био у супротности са канонима Српске православне цркве.

Отпор прихватању конкордата прва је покренула, управо, Српска православна црква, као највећа конфесија на територије Краљевине Југославије. Не само због броја верника и величине, Српска православна црква је уживала огроман углед једног од најзначајнијих носилаца борбе за ослобођење и уједињење српског народа. Више деценија уназад, свештеници Српске православне цркве били су раме уз раме са најширим народних слојевима. С друге стране, католичка црква се показала као непријатељ српског народа у неким преломним тренуцима за српски народ (анексија Босне и Херцеговине, Први светски рат). Још једну битну чињеницу треба истаћи када је у питању Српска православна црква. Она је била потпуно самостална у односу на светске субјекте моћи у сфери религије. Као таква била је спремна на беспштедну борбу против, тада већ милитантног католицизма (у чијем се окриљу у Краљевини Југославији налазила једна од најмрачнијих организација нацистичке провинијенције – Усташки покрет) који је покушавао да добије повлашћен статус у односу на друге цркве и конфесије. Треба напоменути да су и неке мање хришћанске заједнице (Немачка евангелистичка хришћанска црква) биле противници склапања конкордата²⁰.

Протести патријарха Варнаве одложили су изношење нацрта конкордата на Скупштину у новембру 1936. године²¹. Сукоби су се наставили и следеће године, а патријарх Варнава је ишао и код првог намесника, кнеза Павла, како би се одустало од ратификације конкордата. И поред тога, влада је и даље била упорна у жељи да се спроведе ратификација. Разлог за ово настојање владе била је и жеља председника

17 Надовеза 2014, 230.

18 Надовеза 2014, 230.

19 Надовеза 2014, 232.

20 Петрановић, Зечевић 1987 том I, 494.

21 Петрановић, Зечевић 1987 том I, 495.

влада Милана Стојадиновића да утиче на побољшање односа са Италијом, чија би влада требала да пооштри мере против усташа²². Са друге стране, опозиција (пре свих српска) се уједињавала у борби против конкордата. Овде треба направити разлику између политичких снага које су свесно и искрено биле против конкордата из патриотских, верских и моралних разлога, и оних снага које су овај спор користиле за своју промоцију. То посебно важи за комунистичку партију Југославије чији су чланови учествовали у антирежимским демонстрацијама, а неки су чак виђени да клече пред олтаром Саборне цркве у Београду²³. Веома је чудно овакво понашање чланова једне атеистичке странке у строго верском спору, осим ако се не држе пароле „што горе – то боље“.

Посебно значајан тренутак у сукобу око ратификације конкордата била је болест патријарха Варнаве. Тако је 19. јула 1937. године оджана литија улицама Београда као део молитвеног церемонијала за оздрављење патријарха. Полиција је забранила пролазак литије кроз Кнез Михајлову улицу, али су демонстранти код Саборне цркве кренули управо према Кнез Михајловој улици где су се налазиле јаке полицијске снаге. Дошло је до крвавог сукоба у коме је повређено више људи, међу њима и епископ шабачки, који је водио литију. Сведочење о бруталним поступцима полиције изнело је више посланика који су били очевици или учесници литије и сукоба код Саборне цркве. Још пре ових догађаја, представници Српске православне цркве су навели да може доћи до екскомуникације (одузимање црквених права и повластица) свим православним члановима Владе, Скупштине и Сената који буду гласали за ратификацију конкордата²⁴. У следећих неколико дана дошло је до екскалације сукоба. Томе су допринели, прво гласање у Скупштини о одобрењу конкордата, а потом и смрт патријарха Варнаве. Овако је конкордат у Скупштини добио већину. Било је неопходно да се текст усвоји и у Сенату, али до тога није дошло. Став против конкордата је био све јачи у народу, па је председник Владе Милан Стојадиновић, у интересу националног јединства, јавно саопштио 9. октобра 1937. године да Влада одустаје од ратификације конкордата. На тај начин је завршен један буран период у односима Српске православне цркве и државе између два светска рата. Неусвајењем конкордата, Српска православна црква је успела да спречи стављање католичке цркве у повлашћени положај у односу на друге конфесије. Истовремено, битно су поправљени односи између Српске православне цркве и Владе, а дошло је до захлађења односа између Краљевине Југославије и Ватикана. У државним оквирима, словеначки корпус је остао лојалан јединству државе, док су се хрватске странке дистанцирале од овог сукоба (уз покушај да извуку корист за ширење хрватских територија, што ће касније делимично бити остварено споразумом Цветковић–Мачек који није одобрен у Скупштини).

Закључак

Питање конкордата је везано за уређење односа између држава и римокатоличке цркве. Као што је већ раније речено, у време сукоба око конкордата 1937. године било је 66 независних држава и до тада је било склопљено 12 конкордата. Својевремено је склопљен конкордат између Аустрије и Ватикана 1855. године, али је исти оспорен да важи у православним деловима Хабзбуршке

²² Ђорђевић 2012 том I, 287.

²³ Јеротијевић 2008, 49.

²⁴ Петрановић, Зечевић 1987 том I, 496.

монархије. Неки хрватски писци су сматрали да је овај конкордат наставио да важи и после слома Аустроугарске²⁵. Србија и Црна Гора склопиле су конкордате да би регулисали питање положаја малог броја верника католичке вероисповести и истовремено онемогућили независно мешање католичког клера из иностранства мимо власти у тим земљама.

Врло је било специфично питање односа Ватикана и Царске Русије. Почевши од 1847. године склапани су уговори који су непотпуно решавали питање положаја католика у Русији. За Ватикан је однос са Русијом био битан због значајног броја католика на територији где су живели Пољаци и Литванци у оквиру Царске Русије. Током наредних година склопљени су неки уговори који су се бавили организационим питањима католичке цркве на територији Русије. Након распада Царске Русије 1918–1922. године, Ватикан није покушавао да склапа споразуме сличног типа са СССР²⁶.

Можемо истаћи још два примера конкордата са Пољском и са Румунијом. Први се односи на учвршћивање позиција Ватикана у доминантно католичкој земљи, а други на једну православну земљу са Мађарском католичком мањином у Ердељу.

На крају, можемо рећи да, гледано из угла Ватикана, конкордат представља међународни уговор (што и подржава већина католичког клера). Са друге стране, показало се да ти уговори иду у правцу успостављања доминације католичке цркве над другим конфесијама. На примеру конкордата из 1937. године може се уочити више елемената који указују на покушај добијања повлашћеног положаја католичке цркве.

Литература

Ђорђевић, Животије (2014): *Губици становништва Југославије у Другом светском рату – наука и скрибоманија*. Београд: Драслер.

Ђорђевић, Животије (2012): *Сатирање српства у 19. и 20. веку*. Београд: Драслер.

Ђорђевић, Животије (2014): *Улога Ватикана и Енглеске у сатирању српства*. Београд: Драслер.

Живојиновић, Драгољуб, Лучић, Дејан (2001): *Варварство у име Христово*. Београд: Ескопрес.

Жутић, Никола (1994): *Краљевина Југославија и Ватикан*, Београд: Маштел Commerce Архив Југославије.

Јеротијевић, Зоран (2008): *Државотворност равногорског покрета*. Београд: Српски сабор Двери.

Јеротијевић, Зоран (2014): *Односи Ватикана и Краљевине Србије почетком XX века*. Београд, Русија: Међународна научна конференција „Euroscience 2014“.

Надовеза, Бранко (2014): *Међународни уговори или политичка акција*. Београд: Политичка ревија.

Петрановић, Бранко, Зечевић, Момчило (1987): *Југословенски федерализам идеје и стварности том I*. Београд: Просвета.

Симић, Сима (1990): *Ватикан против Југославије*. Београд: Култура.

Закон о конкордату између Србије и свете столице у Риму. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

25 Надовеза 2014, 235.

26 Надовеза 2014, 235–237.

**THE PROBLEM OF CONCORDAT BETWEEN VATICAN
AND THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN 1937.**

The Kingdom of Serbia has signed a concordat with the Vatican in 1914. At that time in the territory of the Kingdom of Serbia lived less than 30,000 Catholics. After of creation of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in it lived over 4,000,000 Catholics, however, the need for a new concordat. The changed international circumstances have contributed to the aggressive behavior of the Holy See. The negotiations lasted several years, with many fluctuations and intolerance primarily by representatives of the Vatican City. On the other hand even the most significant factors in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of Yugoslavia) would not accept giving preferential position of the Catholic Church. Among them, the most important factor was the Serbian Orthodox Church.